

PHÁT TRIỂN NĂNG LỰC SỬ DỤNG BẢN ĐỒ CHO HỌC SINH TRUNG HỌC CƠ SỞ TRONG PHÂN MÔN ĐỊA LÝ

Thái Thị Bích Ngân
Trường Mầm non Hoa Hồng, thành phố Mỹ Tho, tỉnh Tiền Giang
Lê Thành Lợi
Trường TH - THCS Lê Văn Nghê, thành phố Mỹ Tho, tỉnh Tiền Giang

Tóm tắt: Việc khai thác sử dụng phương tiện trong dạy học Địa lý mới chỉ dừng lại ở mức độ đơn thuần là minh họa cho bài giảng mà chưa hướng dẫn cho HS khai thác hết nguồn tri thức phong phú và bổ ích này, nên HS tiếp thu bài giảng một cách máy móc, khả năng vận dụng kiến thức vào thực tế còn hạn chế. Nhận thức được các vấn đề đó cùng với mong muốn tạo ra niềm say mê, giúp cho việc lĩnh hội tri thức, hình thành biểu tượng địa lý về đất nước, con người Việt Nam một cách dễ dàng và sâu sắc, giúp cho HS thêm yêu quê hương đất nước, nỗ lực hơn trong học tập và rèn luyện, vì vậy tôi đã lựa chọn đề tài nghiên cứu này.

Từ khóa: Phát triển năng lực, Bản đồ, Sử dụng bản đồ

DEVELOPING THE ABILITY TO USE MAPS FOR SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN GEOGRAPHY

Thai Thi Bich Ngan
Hoa Hồng Kindergarten, Mỹ Tho City, Tien Giang Province
Le Thanh Loi
Le Van Nghe Primary and Secondary School, My Tho City, Tien Giang Province

Abstract: The exploitation of media in teaching Geography has only stopped at the level of simply illustrating the lecture without guiding students to exploit this rich and useful source of knowledge, so students absorb the lecture mechanically, the ability to apply knowledge into practice is still limited. Recognizing these problems along with the desire to create passion, help to acquire knowledge, form geographical symbols about the country and people of Vietnam easily and deeply, help students love their homeland more, make more efforts in studying and practicing, so I have chosen this research topic.

Keywords: Capacity development, Maps, Use map.

Nhận bài: 03/12/2024

Phản biện: 30/12/2024

Duyệt đăng: 04/01/2025

I. ĐẶT VẤN ĐỀ

Hiện nay phương tiện bản đồ đã tăng cường cả số lượng và chất lượng, có tính khái quát hóa và diễn hình hóa cao, in màu đẹp ở tất cả các cấp, các lớp học. Điều này tạo nhiều thuận lợi cho việc nâng cao chất lượng dạy học môn Địa lý trong nhà trường. Sử dụng bản đồ trong dạy học địa lý có ý nghĩa vô cùng quan trọng. Bản đồ không chỉ là phương tiện, công cụ phục vụ cho hoạt động dạy, mà là nguồn tri thức vô cùng phong phú nếu như khai thác và sử dụng hiệu quả. Hệ thống các loại bản đồ phục vụ cho dạy học địa lý khá đa dạng và mỗi loại có vai trò nhất định. Tuy nhiên, khó khăn của nhiều học sinh (HS) hiện nay là chưa biết cách phát triển tối đa sử dụng và khai thác kiến thức từ bản đồ do đó hiệu quả giảng dạy của bộ môn còn thấp, chưa đáp ứng được mục tiêu môn học đề ra.

II. NỘI DUNG NGHIÊN CỨU

2.1. Hiện trạng sử dụng bản đồ Địa lý trong nhà trường hiện nay

Trong nhà trường hiện nay, danh mục các thiết bị và phương tiện dạy học của phân môn Địa lý tuy đã khá phong phú về mặt số lượng, nhưng thực ra nó vẫn chưa đáp ứng được yêu cầu ngày càng tăng

của việc dạy học Địa lý. Để nâng cao hiệu quả sử dụng bản đồ, phát triển năng lực – đặc biệt là năng lực nhận thức thế giới theo quan điểm không gian và năng lực sử dụng các công cụ của Địa lý học vào tổ chức học tập, cần chú ý một số điểm sau:

- Đa dạng hoá các hoạt động học tập dựa trên bản đồ, đặc biệt chú trọng đến kỹ năng khai thác bản đồ cho HS.

- Sử dụng kết hợp nhiều loại bản đồ giáo khoa trong quá trình tổ chức các nhiệm vụ học tập.

- Phát triển năng lực sử dụng bản đồ cần được hình thành và phát triển cho HS theo các giai đoạn phù hợp với lứa tuổi. Ở cấp THCS, cần chú trọng phát triển các kỹ năng như: Xác định các mối liên hệ không gian, mối liên hệ nhân quả trên bản đồ, đọc tổng hợp đặc điểm khu vực/lãnh thổ trên bản đồ.

2.2. Các mức độ phát triển năng lực sử dụng bản đồ trong dạy học Địa lý

Để hình thành và phát triển năng lực này cho HS, người giáo viên (GV) có thể đặt ra các mức độ từ dễ đến khó. Để xây dựng hệ thống các giải pháp phù hợp để nâng cao năng lực sử dụng bản đồ cho HS.

Bảng 1. Các mức độ của năng lực sử dụng bản đồ

Năng lực	Dấu hiệu		
	Nhận thức	Tìm hiểu	Vận dụng
Sử dụng bản đồ	- Xác định được phương hướng vị trí, giới hạn của các đối tượng tự nhiên và kinh tế - xã hội trên bản đồ. Mô tả được đặc điểm về sự phân bố, quy mô, tính chất, cấu trúc, động lực của các đối tượng tự nhiên và kinh tế - xã hội được thể hiện trên bản đồ	- So sánh được sự giống nhau và khác nhau về đặc điểm tự nhiên và kinh tế - xã hội của hai khu vực được thể hiện trên bản đồ. Giải thích và chứng minh được sự phân bố, đặc điểm của các mối quan hệ của các yếu tố tự nhiên và kinh tế - xã hội được thể hiện trên bản đồ	- Sử dụng bản đồ trong học tập và trong các hoạt động thực tiễn như khảo sát, tham quan, thực hiện dự án... ở ngoài thực địa có hiệu quả

2.3. Nguyên tắc sử dụng bản đồ trong dạy học địa lí

Khi sử dụng bản đồ trong giảng dạy cần phải đảm bảo các nguyên tắc sau:

- + Đảm bảo tính khoa học
- + Đảm bảo tính phù hợp
- + Đảm bảo tính giáo dục
- + Đảm bảo tính thẩm mỹ

2.4. Phát triển năng lực sử dụng bản đồ trong dạy học địa lí

2.4.1. Nhận thức khoa học địa lí

Sử dụng được bản đồ kết hợp với địa bàn để xác định được vị trí của một điểm trên thực địa; xác định được vị trí của một sự vật, hiện tượng địa lí trên bản đồ. Xác định được phương hướng vị trí, giới hạn của các đối tượng tự nhiên và kinh tế - xã hội trên bản đồ. Phân tích được ý nghĩa vị trí địa lí đối với tự nhiên, từ vị trí đó sẽ có thuận lợi và khó khăn gì trong phát triển được kinh tế - xã hội, an ninh quốc phòng.

GV hướng dẫn HS đọc được bản đồ, quan sát đánh giá bản đồ thông qua các thông tin trực tiếp trên bản đồ. Kết quả của việc đọc bản đồ là thu nhận kiến thức nhận biết được các hiện tượng, đối tượng địa lí được biểu hiện trên bản đồ và mô tả chúng.

Để khai thác thông tin trên bản đồ thì HS phải có kiến thức cơ bản về bản đồ như:

- Hiểu được các yếu tố cơ bản của bản đồ như: các phương pháp biểu hiện trên bản đồ, đặc điểm kí hiệu trên bản đồ,..
- Phải nhận biết được các kí hiệu trên bản đồ, để thể hiện các đối tượng trên bản đồ.

* Lưu ý:

- GV phải xác định rõ yêu cầu nội dung cho HS, từ đó HS tập trung vào những thông tin cần

thiết, xác định đúng và chính xác yêu cầu GV đặt ra. trực tiếp hướng dẫn các phương pháp đọc và chỉ bản đồ cho HS trong quá trình học.

- HS phải trực tiếp thực hiện để phát triển tư duy và năng lực sử dụng bản đồ.

Ví dụ:

Trong dạy học địa lí lớp 8 bài 1. Đặc điểm vị trí địa lí và phạm vi lãnh thổ, Bộ CTST, trang 96, GV cho học sinh khai thác bản đồ Việt Nam và các quốc gia trong khu vực Đông Nam Á và yêu cầu HS khai thác bản đồ ở mức đơn giản:

Mục tiêu: Xác định được vị trí địa lí và phạm vi lãnh thổ của Việt Nam

Phương pháp thực hiện: HS sẽ thảo luận nhóm

- Bước 1: GV yêu cầu HS xác định được vị trí địa lí, phạm vi lãnh thổ và phân tích được ý nghĩa của vị trí địa lí đối với tự nhiên và phát triển kinh tế xã hội của Việt Nam trong khu vực Đông Nam Á?
- Bước 2: GV sẽ chia lớp thành 2 nhóm tìm hiểu:

+ Nhóm 1: Tìm hiểu vị trí địa lí và phạm vi lãnh thổ.

+ Nhóm 2: Ý nghĩa của vị trí địa lí đối với tự nhiên và phát triển kinh tế xã hội của Việt Nam.

- Bước 3: HS sẽ tìm hiểu 5 phút. Hết thời gian HS sẽ lên bảng chỉ bản đồ và trình bày nội dung của nhóm.

- Bước 4: GV nhận xét bổ sung kiến thức.

- Bước 5: GV sẽ đặt các câu hỏi mở rộng:

- + Việt Nam nằm trong khu vực nào của Đông Nam Á?

Sản phẩm mong đợi: HS biết cách khai thác, đọc và chỉ được vị trí địa lí Việt Nam trên bản đồ các nước Đông Nam Á. Ở mức độ nhận thức khái quát về bản đồ chưa đi sâu vào khai thác nội dung

kiến trọng tâm của bản đồ.

2.4.2. Tìm hiểu địa lí

Đọc được bản đồ khai thác thông tin, kiến thức cần thiết; khai thác được các kênh thông tin bổ sung (biểu đồ, tranh ảnh, video, bảng số liệu...) từ bản đồ, atlas địa lí. Đọc được lát cắt địa hình, sử dụng được một số bản đồ thông dụng trong thực tế. Giải thích và so sánh sự giống nhau và khác nhau về đặc điểm tự nhiên và kinh tế - xã hội của các vùng trên bản đồ (địa hình, khí hậu, nông nghiệp,...), nhận xét và phân tích được bản đồ.

Xây dựng các buổi học tập ngoài thực địa, sử dụng các kỹ năng cần thiết trong bản đồ (sử dụng google map, tính khoảng cách bằng google map, vẽ lại bản đồ tuyến thực địa, sử dụng trò chơi có liên quan đến bản đồ,...). HS sẽ thực hiện và trình bày các thông tin thu thập được từ tuyến thực địa. Tìm kiếm các ứng dụng bản đồ hay và chính xác trên ứng dụng điện thoại.

* Lưu ý:

- GV hướng dẫn cho HS về vấn đề xác định đúng mục tiêu cần tìm hiểu.

- HS phải có ý thức tham gia vào quá trình tìm hiểu phải vận dụng các kiến thức kết hợp với nhiều bản đồ trong quá trình tìm hiểu

Ví dụ:

Trong giảng dạy Địa lí lớp 8 bài 2. Đặc điểm địa hình, mục 2 đặc điểm các khu vực địa hình, GV cho HS khai thác hình 2.2, SGK Lịch sử và địa lí 8, Bộ CTST, trang 101 kết hợp với bản đồ atlas.

Mục tiêu: Trình bày được đặc điểm của các khu vực địa hình đồi núi ở nước ta.

Phương thức tổ chức: Nhóm

- Bước 1: GV giao nhiệm vụ:

Chia lớp thành 4 nhóm tìm hiểu về các khu vực địa hình đồi núi ở nước ta (Phạm vi, hướng núi, đặc điểm và đưa ra ví dụ)

+ Nhóm 1: Khu vực Đông Bắc

+ Nhóm 2: Khu vực Tây Bắc

+ Nhóm 3: Khu vực Trường Sơn Bắc

+ Nhóm 4: Khu vực Trường Sơn Nam

- Bước 2: HS dựa vào Atlas, SGK và kiến thức đã học để hoàn thành phiếu học tập trong vòng 7 phút.

- Bước 3: Hết thời gian thảo luận HS sẽ trình bày kết quả của mình và hướng dẫn chỉ khai thác nội dung bản đồ của nhóm mình.

- Bước 4: GV nhận xét bổ sung kiến thức

Sản phẩm mong đợi: HS chỉ được các miền trên bản đồ, phân tích được các yếu tố tự nhiên

của các miền.

2.4.3. Vận dụng kiến thức

Tìm kiếm các thông tin bản đồ về một khu vực, địa phương (bản đồ địa hình, sông ngòi, hành chính, giao thông, bản đồ đất,...) để có thể biết được ưu nhược điểm ở địa phương và áp dụng vào thực tiễn.

Trình bày các ý tưởng về vấn đề bản đồ ở địa phương, áp dụng những kiến thức và kỹ năng đã học ở trường, biên soạn lại bản đồ bằng ứng dụng mapinfor và trình bày sản phẩm.

Vận dụng được các kiến thức kỹ năng bản đồ để giải quyết các vấn đề thực tiễn phù hợp với trình độ HS và ứng xử phù hợp với môi trường sống.

Sử dụng bản đồ trong học tập và trong các hoạt động thực tiễn như khảo sát, tham quan, thực hiện dự án... ở ngoài thực địa có hiệu quả

* Lưu ý:

- GV là người trực tiếp hướng dẫn các nội dung kiến thức về bản đồ và hướng dẫn cách để áp dụng vào thực tế

- HS là người trực tiếp tham gia vào quá trình vận dụng kiến thức bản đồ để áp dụng vào địa phương.

Ví dụ:

Bài 11. Đặc điểm chung và sự phân bố của lớp phủ thổ nhưỡng, GV cho HS khai thác hình 11.2. Bản đồ các nhóm đất chính ở Việt Nam, SGK Lịch Sử và Địa Lí 8, Bộ CTST, trang 132 kết hợp atlas trang 12.

Mục tiêu: Xác định được trên bản đồ các loại đất chính Việt Nam.

Phương thức tổ chức: Cá nhân

- Bước 1: GV giao nhiệm vụ;

+ Từ bản đồ các loại đất chính ở Việt Nam, em hãy kể tên các loại đất chính ở Việt Nam, chúng phân bố như thế nào?

+ phân tích những loại đất này thích hợp trồng những loại cây nào?

+ Để sử dụng hợp lý và cải tạo tự nhiên ở địa phương em, cần giải quyết những vấn đề chủ yếu nào, tại sao?

+ Tìm kiếm thông tin bản đồ ở địa phương em?

- Bước 2: HS dựa vào SGK, atlas địa lí và kiến thức đã học để hoàn thành bài tập trong vòng 1 tuần

- Bước 3: GV gọi HS nộp bài và mời một em có nội dung hay để trình bày ý kiến và nhận xét

Sản phẩm mong đợi: HS được vận dụng kiến thức địa lí của mình áp dụng cho phát triển nông nghiệp ở địa phương mình và hình thành kỹ năng tìm kiếm thông tin địa lí.

III. KẾT LUẬN

Việc sử dụng bản đồ trong dạy học làm tăng tính trực quan của nội dung học tập và tích cực hóa hoạt động nhận thức của HS. Thông qua việc khai thác các phương tiện, HS không những được trực quan về đối tượng nhận thức mà còn trực tiếp tiến hành các thao tác tư duy trên các phương tiện để chiếm lĩnh tri thức mới một cách hứng thú, say mê, có niềm tin vào tri thức được

cung cấp, có nhu cầu tự giải quyết vấn đề đặt ra. Thông qua công việc này học sinh được rèn luyện các kỹ năng cơ bản và học tập hứng thú, có hiệu quả hơn, qua đó các em sẽ tích cực hơn, tự giác và tăng tính tò mò và kích thích sự tìm hiểu nâng cao tâm hiểu biết. Mặt khác, còn giúp cho giáo viên dạy học theo hướng tích cực và tình giảng kiến thức và đáp ứng kịp thời các nhu cầu cần thiết cho việc dạy học.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

Bộ giáo dục và đào tạo (2014), *Tài liệu tập huấn dạy học và kiểm tra, đánh giá kết quả học tập theo định hướng phát triển năng lực học sinh*, Hà Nội.

Bộ giáo dục và đào tạo (2018), *Chương trình giáo dục phổ thông môn Lịch sử và địa lí cấp Trung học cơ sở*, Hà Nội.

Nguyễn Dược, Nguyễn Trọng Phúc (2007), *Lí luận dạy học Địa lí*, NXB. Đại học Sư phạm, Hà Nội.

Đặng Văn Đức, Nguyễn Thu Hằng (2007), *Phương pháp dạy học Địa lí theo hướng tích cực*, NXB. Đại học Sư phạm, Hà Nội.

Lê Huỳnh, Nguyễn Quý Thao (2024), *Atlas địa lí Việt Nam*, NXB. Giáo dục Việt Nam, Hà Nội.

Hà Bích Liên, Nguyễn Kim Hồng và nnk (2023), *Sách giáo khoa Lịch Sử và Địa Lí 8*, NXB. Giáo dục Việt Nam, Hà Nội.

Lê Thông, Nguyễn Minh Tuệ (2018), *Dạy học phát triển năng lực môn Địa lí trung học cơ sở*, NXB. Đại học Sư phạm, Hà Nội.